

MALTHUS THOMAS ROBERT

Abstrakt

Thomas Robert Malthus byl anglickým ekonomem a významným představitelem klasické školy politické ekonomie. Navázal na dílo Adama Smithe, sám se však věnoval jiným otázkám než on. Jeho dílo je přímou reakcí na měnící se sociální a demografické poměry v Anglii přelomu 18. a 19. století, jež se Malthus pokoušel vysvětlit pomocí své známé populační teorie, kterou polemizoval s tehdy převažujícími osvícenskými představami o blížící se zlaté době lidstva. Byl přesvědčen, že samotné zákony přírody zabrání lidstvu dosáhnout stavu dokonalé společnosti a že je nevyhnutelná existence vrstvy obyvatelstva trvale žijícího na pokraji chudoby. Tento závěr ho pak vedl i k odmítnutí tehdy vznikajícího sociálního zákonodárství. Stejně tak svou populační teorií argumentoval ve sporech o obilné zákony, kdy naopak prosazoval jejich zachování.

Kromě populační teorie se Malthus zabýval také otázkou pozemkové renty a teorií podspotřeby.

Klíčová slova:

Dokonalá společnost, chudinské zákony, klasická politická ekonomie, obilné zákony, populační teorie, pozemková renta, Sayův zákon trhů, sociální zákonodárství, teorie podspotřeby, vývoj a zdokonalování společnosti, zákon klesajících výnosů

Key Words:

Perfect society, Poor Laws, classical political economics, Corn Laws, Population Theory, rent, Say's Law, social legislation, Surplus Theory, improvement of society, Law of Diminishing Returns

Names:

Condorcet N., Godwin W., Hume D., Malthus T. R., Ricardo D., Say, J. B., Smith A., West E.

Biografie

Thomas Robert Malthus se narodil 14. února roku 1766 ve Westcottu v hrabství Surrey. Byl šestým dítětem dobře situovaných a vzdělaných rodičů (jeho otec například osobně znal Davida Huma), což mu zajistilo elitní vzdělání na Warrington Academy a později na College of the Blessed Virgin Mary, Saint John the Evangelist and the glorious Virgin Saint Radegund, near Cambridge, kterou absolvoval v roce 1791. Při studiích vynikal v latině, angličtině, starořečtině a především matematice. Byl velmi silně duchovně založen a po ukončení studií fungoval několik let jako anglikánský pastor. Již v této době se zabýval otázkami vývoje společnosti a především životní úrovně chudších vrstev a své názory na tyto problémy prezentoval prostřednictvím pamfletů. Tak vzniklo v roce 1798 i jeho stěžejní dílo *Esej o principu populace*. Na akademickou půdu se potom

vrátil v roce 1805, kdy mu bylo nabídnuto místo profesora historie a politické ekonomie na East India College v Hertfordshiru. Jako učitel byl údajně dosti oblíben, studenti mu mezi sebou podle jeho známé teorie familiárně přezdívali „Pop“ Malthus. V následujících letech se ostatně věnoval především jejímu dalšímu rozvíjení a shromažďování statistických dat pro její podložení. Výsledky této své práce následně využíval v dalších vydáních své *Eseje*.

Když potom po konci Napoleonských válek vznikl známý spor o obilné zákony, Malthus se přidal na stranu landlordů požadujících jejich zachování. Dostal se tím do sporu s dalším významným členem klasické školy, Davidem Ricardem, se kterým měl jinak velmi přátelské vztahy. Je skutečně paradoxní, že Malthus, který jinak vcelku bezvýhradně uznával Smithovo učení, argumentoval v tomto případě proti volnému obchodu. Byl zde ovšem veden jednak svou populační teorií, jednak svým celkově konzervativním světonázorem, daným ostatně i jeho již zmíněnou pevnou vírou v boha. Osobně totiž považoval zemědělství za nutný základ národního hospodářství, který zajišťuje obživu populace. Naopak většinu manufaktur viděl spíše jen jako nutné zlo sloužící k produkci ve své podstatě zbytečných luxusních statků, které ale k blahobytu společnosti nijak zvlášť nepřispívají. Další oblastí, ve které se s Ricardem rozcházel, byla potom otázka platnosti Sayova zákona trhů. Zatímco Ricardo tento zákon uznával, Malthus o něm měl jakožto jeden ze stoupců teorie podspotřeby silné pochybnosti. Tyto spory nakonec vedly k tomu, že v roce 1820, tedy tři roky po vydání Ricardových *Zásad politické ekonomie a zdanění*, publikuje Malthus vlastní *Principy politické ekonomie*, v nichž vysvětluje systém politické ekonomie ze svého pohledu. Tato kniha však nikdy nedosáhla věhlasu Ricardových *Zásad* a i ve sporu o obilné zákony nakonec Malthus odešel poražen. Argumenty odpůrců totiž nakonec převážily a obilné zákony byly v roce 1846 odvolány. Malthus se toho ovšem již nedožil, neboť 29. prosince roku 1834 zemřel.

Esej o principu populace – populační teorie

Dílem, kterým se Thomas Malthus nepochybně nejvíce zapsal do dějin ekonomického myšlení je jeho *Esej o principu populace*, v níž kromě jiného vysvětluje svou známou populační teorii. Tato kontroverzní teorie vzbudila ihned po svém zveřejnění silný ohlas a objevovalo se mnoho příznivců i odpůrců. Malthus v reakci na tyto ohlasy svou knihu neustále vylepšoval a rozšiřoval a po prvním vydání v roce 1798 připravil ještě pět dalších verzí, poslední z nich vyšla roku 1826. Tyto další verze byly již výrazně objemnější než prvotina z roku 1798, obsahovaly více statistického materiálu a celkově se mnohem více blížily vědecké práci. Přestože se totiž již první vydání nazývalo esejem, jednalo se spíše o pamflet, ve kterém Malthus polemizoval s názory dvou významných osvícenských myslitelů své doby – Angličanem Williamem Godwinem a Francouzem Nicolasem markýzem de Condorcet. Ostatně sám Malthus již v úvodu své knihy přiznává, že potřeba vyjádřit nesouhlas s Godwinem byla hlavní příčinou jejího sepsání a že se skutečně nejedná o vyčerpávající vědeckou publikaci:

„...Následující esej vděčí za svůj vznik rozhovoru, jenž jsem vedl s jedním přítelem na téma eseje pana Godwina, který byl věnován otázce lakoty a hojnosti. (...) Autor k ní původně usedl se záměrem pouze pomocí papíru sdělit obsah svých myšlenek příteli, a to způsobem méně komplikovaným, než jakým by podle jeho názoru byla diskuze.“ A dále: *„Nepochybně by úplnosti tohoto eseje mnohem více posloužilo, kdyby byl souborem velkého množství faktů osvětlujících základní argument. Ale dlouhé a téměř úplné odloučení od naprosto konkrétní činnosti (...) bránilo autorovi věnovat svému předmětu nepřetržitou pozornost.“* (Malthus, 1798/2002, s.5)

V čem spočívalo jádro polemiky? Zatímco Godwin a Condorcet byli představiteli osvícenského humanismu, kteří věřili v možnost nekonečného zdokonalování člověka a společnosti a tedy v konečném důsledku v možnost vytvoření dokonalé společnosti, Malthus byl v tomto ohledu skeptický. Vzhledem ke svému náboženskému založení měl podstatně nižší důvěru ve schopnosti racionálního člověka. Spíše se domníval, že omezení daná přírodními (ovšem původně božími) zákony jsou nepřekročitelná a že proto utopické

společnosti, v níž žijí všichni v dostatku a bez nejistoty nebude nikdy dosaženo. Jeho argumentace v této polemice se opírá o dvě základní fakta (Malthus, 1798/2002):

1. Pro lidský život je nezbytná potrava.
2. Existuje přirozená sexuální náklonnost mezi pohlavími, která ani v budoucnu nezmizí.

Dále pak vychází z následující úvahy (Malthus, 1798/2002):

1. Pokud vyjdeme z určitého počátečního množství zemědělské produkce, která se v určité zemi pěstuje, předpokládáme, že zemědělská produkce může každých dvacet pět let stoupnout právě o toto množství. Jinými slovy může produkce potravin v pětadvacetiletých intervalech růst maximálně aritmetickou řadou (tedy 1, 2, 3, 4, 5, ...). Se zákonem klesajících výnosů se v tomto případě nepočítá.
2. Naopak lidská populace v určité zemi se za předpokladu, že její růst nebude ničím omezen (Malthus zde uvádí příklad Severní Ameriky s dostatkem volné půdy a vhodnou křesťanskou morálkou), může každých 25 let zdvojnásobit a tedy růst geometrickou řadou (čili 1, 2, 4, 16, 32, ...).

Je tedy evidentní, že populace roste mnohem rychleji než produkce potravin. Jestliže by kupříkladu v prvním roce produkce potravin právě stačila pro pohodlné nasycení veškerého obyvatelstva, pak po 125 letech by již obyvatelstvo potřebovalo ke svému nasycení více než šestinásobek potravin v té době produkovaných. Řečeno Malthusovými slovy: „*Síla populace je nekonečně větší než síla Země, která pro člověka produkuje potravu.*“ (Malthus, 1798/2002, s. 12).

Jakým způsobem je ovšem zajištěno, že se populace nezvyšuje násobně více než produkce potravin a nedochází tudíž k neustálým hladomorům? Odpovědí je podle Malthuse „velký zákon přírody“, který uvádí růst populace a růst množství potravin do rovnováhy. Funguje tak, že lidé v žádné společnosti neprodí děti neomezeně. Vždy si totiž uvědomují nepříjemnosti, které souvisí s nutností živit rodinu. Uplatňuje se proto určitý mechanismus „preventivní kontroly“, kdy lidé čekají s manželstvím a plozením dětí na dobu, kdy si to budou moci dovolit. Malthus popisuje jeho fungování následovně: „*Dělník, který vydělává osmnáct pencí denně a žije jako dospělý muž v určitém stupni pohodlí, poněkud zaváhá, než rozdělí tuto almužnu (...) mezi čtyři nebo pět osob.*“ (Malthus, 1798/2002, s. 34). Tento mechanismus se pak často projevuje formou „hříchu“, kterým jsou zřejmě myšleny nemanželské vztahy (Malthus totiž klade rovnítko mezi manželství a dětmi). V případě, že by ani tato preventivní kontrola nepostačovala, následuje druhý mechanismus „pozitivní kontroly“ (ve smyslu „pozitivně zjistitelný“). Ten se projevuje ve formě nedostatku jídla pro chudší vrstvy, kdy následný hlad vyústí vlivem vyšší úmrtnosti k opětovnému snížení populace na rovnovážnou úroveň vůči zásobám potravin. Jinými slovy se projevuje jako „bída.“ Tedy: „*Všechny tyto omezující faktory můžeme jednoduše redukovat na bídu a hřích.*“ (Malthus, 1798/2002, s. 47).

Populační teorie – Malthusova rovnice

Růst populace geometrickou řadou, který Malthusova populační teorie předpokládá, je samozřejmě možné formulovat jako matematický model. Podívejme se na takovýto model nejprve za předpokladu, že budeme uvažovat jednotlivé generace jako po sobě jdoucí řadu oddělených stavů – bude se tedy jednat o diskrétní pojetí.

Mějme nejprve:

x_k ... velikost populace v k -tém časovém období

d ... úmrtnost, vyjádřená jako podíl zemřelých na celkové populaci

b ... porodnost, vyjádřená jako podíl nově narozených na celkové populaci

Pro koeficienty d a b platí několik podmínek. Za prvé, musí se jednat o nezáporná čísla (stěží se může narodit nebo zemřít záporný počet lidí) a za druhé nesmí být koeficient d vyšší než 1 (zemřít může nejvíce tolik osob, kolik jich populace obsahuje). Po objasnění těchto podmínek se podívejme na způsob výpočtu velikosti populace v čase rovném $k + 1$:

$$x_{k+1} = x_k + bx_k - dx_k \quad \text{tedy} \quad x_{k+1} = (1 + b - d)x_k$$

Označíme-li si nyní celou závorku jako r , dostáváme diferenční rovnici:

$$x_{k+1} = rx_k$$

Jedná se vlastně o rekurentní předpis pro $k + 1$ člen geometrické posloupnosti, kterou můžeme zapsat jako:

$$x_k = x_0 r^k$$

kde x_0 je počáteční velikost populace, r je takzvaným *růstovým kvocientem*. Je jasné, že tento kvocient bude vždy kladný (neboť b je nezáporné a d je menší než jedna). Za této podmínky potom můžeme určit vývojový trend velikosti populace na základě velikosti r :

- pokud $r > 1$ pak populace roste
- pokud $r = 1$ je populace stacionární
- pokud $r < 1$ populace klesá

Uvědomíme-li si nyní skutečnost, že poměr r vůči jedné je dán vzájemným poměrem velikostí koeficientů b a d , můžeme konstatovat následující:

- pokud $b > d$ pak populace roste
- pokud $b = d$ pak se velikost populace nemění
- pokud $b < d$ populace klesá

Pozn. Celý model je pak možno analogicky naformulovat v případě, že vývoj populace chápeme nikoliv jako řadu po sobě jdoucích generací, ale jako spojitý proces. V takovém případě je populační růst možné zapsat diferenciální rovnicí:

$$\frac{dx(t)}{dt} = Rx \quad \text{jejímž řešením pro časový okamžik } t \text{ je (za počáteční podmínky } x(0) = x_0,$$

tj. hodnota funkce x v čase 0 je počátečním stavem populace) funkce:

$$x(t) = x_0 \cdot e^{Rt}$$

Kde získané limitním přechodem je $R = (1-r)/(\text{časový krok})$ a pro chování $x(t)$ v závislosti na r platí stejná pravidla jako v diskrétním modelu.

Aplikace populační teorie na možnost vytvoření dokonalé společnosti

Poté, co výše popsanou úvahou vytvořil jádro své populační teorie, aplikoval ji Malthus do svých polemik s Godwinem a Condorcetem. Jako první s její pomocí rozebral ideu dokonalé společnosti. Položme si nyní otázku, jak byla ve sporu Malthuse s Godwinem a dalšími osvícenci chápána dokonalá společnost? Dokonalou společnost Malthus a rovněž Condorcet chápe jako takovou situaci, kdy by nikdo nebyl omezován v možnosti uzavírat manželství a plodit děti existenčními obavami (zde se opět projevují křesťanské motivy).

Podle výše vysvětlené populační teorie je evidentní, že lidstvo nikdy nemůže dojít do situace existence dokonalé společnosti, respektive tato situace nemůže dlouhodobě vydržet.

Připusťme kupříkladu, že by nastal určitý status quo, kdy by produkce potravin plně postačovala k pokrytí lidských potřeb. V takovém případě by docházelo k ranným manželstvím, neboť lidé by se nemuseli obávat o to, jestli budou schopni uživit své děti. Začali by tedy plodit děti a populace by začala narůstat geometrickou řadou. Naproti tomu produkce potravin by i za nejlepších možných podmínek rostla jen řadou aritmetickou. Během velmi krátké doby (ve výše zmíněném případě již po dvou obrátkách) by se objevila nerovnováha, kdy by populace převyšovala potravinové zdroje. V takové situaci ale nutně dochází k tomu, že některé osoby již nemají dostatek potravin. Logicky proto nemohou uzavírat manželství a plodit děti, protože by je nedokázali uživit. Dokonalá společnost, i kdybychom na počátku připustili její existenci, tak během pouhých 50 let vzala za své.

Kromě výše popsané a Malthusem odmítnuté představě dokonalé společnosti, která byla prosazována především markýzem de Condorcet, ovšem existovalo i druhé pojetí takovéto společnosti, kterému vzhledem ke svým poněkud anarchistickým názorům dával přednost William Godwin. Ten považoval za zdroj všech problémů a bídy ve společnosti instituce, především pak soukromé vlastnictví. Navrhuje tedy veškeré instituce zrušit a tím dojít k ideální společnosti rovnosti. V takové společnosti bez soukromého vlastnictví podle něj nebude existovat bída – ocitne-li se náhodou někdo bez prostředků na obživu, budou mu okamžitě podány ostatními z čiré solidarity, neboť neexistence soukromého vlastnictví vymýtí duch sobectví. I proti této představě však Malthus argumentuje svou populační teorií, a to za použití stejné metody jako v předchozím případě.

Mějme tedy na počátku tento ideální svět rovnosti: „*Všichni lidé jsou si rovni. Výroba luxusu skončila a nezbytná práce v zemědělství byla rovnoměrně rozložena mezi všechny. (...) Duch dobročinnosti, provázený nedílnou spravedlností, rozděluje tuto produkci mezi všechny členy společnosti podle jejich potřeb.*“ (Malthus, 1798/2002, s. 79) Rovněž by neexistovalo manželství, lidé by spolu zůstávali jen tak dlouho, dokud by to považovali za příjemné. Vzhledem k dostatku potravin a dobročinnosti by totiž žena nebyla na muži ekonomicky závislá a mohla by tak se svým životem nakládat zcela svobodně. Mohla by ovšem takováto společnost dlouhodobě přetrvat? Použitím populační teorie dojdeme k zápornému závěru. Nastane totiž stejná situace jako v předchozím případě a už po 50 letech bude existovat nerovnováha mezi počtem obyvatel a množstvím potravin. Co se potom stane se společenstvím rovnosti?

„*Duch dobročinnosti, vroucně milovaný a posilovaný většinou, je stlačen mrazivým dechem nedostatku. (...) Mocný zákon sebezachování vyhnal všechny jemnější a vznešenější city z duše. (...) Potraviny určené k podpoře matky, jež živí velkou rodinu, neplynou.*“ (Malthus, 1798/2002, s. 82).

Jinými slovy, nedostatek potravin způsobí, že není možné nasytit všechny. Někteří lidé ovšem obdělávají půdu lépe nebo mají větší štěstí, každopádně mají potravin dostatek. Spotřebují je ovšem k vlastní výživě a nebudou chtít se jich vzdát ve prospěch druhých. Začnou na ně pohlížet jako na své vlastnictví – a soukromé vlastnictví se tak vrátí pouhých padesát let po jeho zrušení. Navíc budou existovat osoby, které budou mít takový přebytek potravin, že si budou moci dovolit část jich postrádat. Nedají je ale už ostatním jenom tak, budou za ně něco požadovat – například jejich práci, aby následně mohli vypěstovat ještě více potravin. A opět, pouhých padesát let po jejich zrušení se znovu objeví vztahy zaměstnanec-zaměstnavatel, tedy vztah nadřízenosti na straně jedné a podřízenosti a závislosti na druhé. A konečně by se musela znovu konstituovat i instituce manželství. Při nedostatku potravy pro všechny by totiž opětovně vyvstala otázka, kdo zajistí výživu narozených dětí. Přirozeným řešením by bylo učinit za jejich výživu odpovědnými jejich rodiče. Tuto

odpovědnost by nesli společně, což by si vyžadovalo jejich trvalejší, institucionálně zakotvený vztah – manželství.

Po aplikování populační teorie na ideální společnost rovnosti tedy vidíme, že tato forma společenského uspořádání by nemohla dlouhodobě přetrvat. Během pouhých padesáti let by se pod tlakem neúprosného přírodního zákona lidstvo vrátilo ke společnosti fungující na principu nerovnosti a soukromého vlastnictví.

Aplikace populační teorie na chudinské zákony

Na konci 18. století došlo v Anglii ke schválení takzvaných „chudinských zákonů.“ Jednalo se o normu zajišťující nezaměstnaným dělníkům určitou minimální almužnu vyplácenou jim anglikánskými farami. Výše tohoto příspěvku se navíc řídila počtem dětí, které nezaměstnaný živil. Pokrokoví humanisté tyto zákony halasně oslavovali, dokonce prosazovali ještě navýšení podle nich nedostatečného příspěvku. I Malthus byl původně příznivcem této legislativy, nicméně pouze do doby, kdy vypracoval svou populační teorii. Po jejím aplikování na chudinské zákony se naopak stal jedním z jejich nejhlasitějších odpůrců.

Nejprve se Malthus vypořádává s tehdy mezi levicovou inteligencí velmi rozšířeným požadavkem na plošné zvýšení mezd všech pracujících. Svou kritiku této formy dobročinnosti staví na neutralitě peněz. Mějme například úvodní situaci, kdy průměrná denní mzda dělníka činí 18 pencí. Je to nepříliš vysoký obnos, který mu právě postačuje k obživě. K čemu by došlo, pokud by se majitelé továren, vedeni duchem dobročinnosti, rozhodli vyplácet místo toho denní mzdy ve výši pěti šilinků? Dělníci by se vyšší mzdy rozhodli utratit za větší množství potravin. Množství potravin v zemi ale zůstává konstantní, což vyústí v situaci, kdy si stejné množství dělníků s proporcionálně stejnou výší mezd jako před zvýšením konkuruje na trhu, kde se nachází stejné množství potravin. Tato situace povede zákonitě pouze k jedinému výsledku – ve stejném poměru, v jakém se zvýšily mzdy, se zvýší i ceny potravin. Životní úroveň dělníků se tedy nedá vylepšit pouhým plošným zvýšením jejich mezd.

Po této úvodní kritice všeobecného zvyšování mezd se potom již soustředí na rozbor platných chudinských zákonů z hlediska své populační teorie. Znovu zde vychází ze základní premisy, a sice že množství potravin produkovaných v zemi je ve sledovaném období dané a neměnné. Předpokládejme nyní, že se v rámci dávek chudině vybere od bohatší části obyvatelstva určitá suma a následně se rozdá ve formě příspěvků nezaměstnaným. Malthus si v takové situaci klade dvě otázky.

Nejprve se ptá, zda se tímto přerozdělováním bezprostředně zvýší blaho společnosti jako celku. Jaká situace po zavedení příspěvků nastane? Chudině se životní podmínky dočasně zlepší, ovšem analogicky k tomu se zhorší situace ostatních, od kterých byly vybrány peníze na příspěvky. Množství potravin, které Malthus chápe jako základního představitele produktu ekonomiky, zůstává konstantní. Jinými slovy, část obyvatelstva se teď sice může podílet na domácí produkci větší měrou než dosud, je to ovšem pouze na úkor zbytku populace, která nyní naopak trpí. Malthus proto odmítá myšlenku, že by chudinské zákony mohly zvýšit celkové blaho populace, protože tato legislativa nemůže nijak zvýšit celkový produkt (resp. celkové množství potravin). Výsledkem je pouze to, že se někomu pomůže a někomu ublíží. Výsledný čistý efekt ale bude roven nule.

Po zodpovězení první otázky potom přichází otázka druhá. Opravdu se tímto přerozdělením chudině trvale pomůže nebo půjde jen o zlepšení dočasné? Právě na tuto otázku potom aplikuje svou populační teorii. Předpokládejme tedy, že dojde k zavedení chudinských zákonů. Situace dělníků se zlepšila, mají nyní jisté alespoň základní živobytí i v případě ztráty zaměstnání. Co se ovšem stane v delším období? Vidina jistoty oslabí u dělnictva jeden ze dvou základních mechanismů, kterými se udržuje populace v rovnováze s množstvím

potravin – mechanismus preventivní kontroly. Dělníci se nyní již důkladně nerozmýšlejí, zda vstoupit do časného manželství a plodit děti. Nemusí se přece bát o jejich výživu, neboť i v případě ztráty práce je užíví z příspěvků. Růst populace se tedy silně urychlí, jeho tempo se začne blížit geometrické řadě. Ale množství produkovaných potravin takovou rychlostí stoupat nemůže, roste pouze řadou aritmetickou. Postupně tak nastane situace, kdy poptávka po potravinách převyšuje jejich nabídku ve stále vyšším poměru, což vede k růstu jejich cen. K čemu nyní dochází? Příspěvky pro chudé mají stálou nominální výši, jejich reálná výše se však neustále snižuje, až postupně nestačí k vyživení jejich příjemců. Jejich situace se tak vrací do stavu před zavedením chudinských zákonů – opět žijí v nejistotě, zda užíví sebe a své případné potomky a mechanismus preventivní kontroly začíná znovu fungovat. Jejich situace se tak v delším období nijak nezlepšila. Zatím by se tedy mohlo zdát, že celkový efekt chudinských zákonů je nulový – nic se nezlepšilo ani nezhoršilo. Skutečný výsledek však bude ještě horší. Stále se zvyšující poptávka po potravinách a jejich následné zdražení totiž nezhorší situaci pouze příjemců chudinských dávek, ale rovněž všem ostatním členům společnosti, jejichž reálné příjmy také poklesnou. I oni si nyní mohou dovolit méně potravin a míra jejich chudoby a existenční nejistoty roste. Někteří z nich se v nových podmínkách již nedokáží uživit vlastními silami a musejí rovněž žádat o chudinské dávky. Množství obyvatel, kteří se o sebe nedokáží postarat vlastními silami, tak vlivem zavedení příspěvků ještě roste. Podpory vyplácené nezaměstnaným dělníkům tak v konečném důsledku jim neprospějí a všem ostatním uškodí.

Kromě tohoto negativního dopadu na ekonomickou situaci obyvatelstva mají pak podle Malthuse chudinské zákony i velmi nepříznivé dopady sociální. Přijímání podpory totiž v lidech oslabuje jejich sklony k nezávislosti. Příjemce se fakticky zříká odpovědnosti za svůj osud, tuto odpovědnost přenáší na společnost, jež se má o něj postarat. Ruku v ruce s tím pak přichází řada mravních poklesků, především alkoholismus a nešetnost.

Na základě výše uvedených úvah tak Malthus označil chudinské zákony za neúspěšné. Nejen že jsou pro jeho konzervativní světonázor stěžejí obhajitelné ze své podstaty, ani jejich efekt podle něj jejich zavedení neospravedlňuje:

„Chudinské zákony byly v Anglii nepochybně konstituovány s tím nejbohubilějším úmyslem, ale existuje velký důvod domnívat se, že ve svém záměru neuspěly. Jistěže zmírňují některé případy nejtěžší nouze, jež by jistě nastala. Nicméně, bereme-li v úvahu všechny okolnosti, zůstává chudoba i s farní pomocí pořád jenom chudobou.“ (Malthus, 1798/2002, s. 44)

Na závěr své kritiky potom Malthus uvádí vlastní opatření, která by podle něj umožnila zlepšit situaci chudiny. Především se mělo jednat o státní podporu zemědělství na úkor manufaktur, realizovanou především formou vyplácení prémie na obdělávání dosud nezkulturněných půd. To by mělo zvýšit produkci potravin a tedy snížit jejich cenu. Dále doporučuje liberalizovat hospodářství, odstranit různé formy monopolistických korporací diktujících si ceny. Snížení cen průmyslového zboží by mělo vyústit ve zlepšení situace zemědělství a umožnit kultivovat více půdy. A konečně, jakožto přímou podporu chudině, doporučuje zavést určitou formu veřejných prací, kdy by si nezaměstnaní mohli v takzvaných „pracovních domech“ vydělat alespoň minimální mzdu nutnou pro obživu. Ani s využitím všech těchto prostředků však nevidí úplné odstranění bídy jako reálné, zákonitosti populační teorie jsou podle něj neúprosné.

Spor o obilné zákony

Po skončení Napoleonských válek a obnovení obchodu s Francií se ve Velké Británii rozhořel takzvaný „spor o obilné zákony.“ Jednalo se o cla na dovoz obilí, která uměle zvyšovala jeho ceny na britském trhu. Tato situace byla výhodná pro landlordy, kterým dávala jistotu zisku nezávisle na velikosti úrody, poškozovala však průmyslníky, kteří kvůli vysokým cenám obilí museli svým zaměstnancům vyplácet vyšší mzdy. Průmyslový kapitál proto začal požadovat

zrušení této legislativy. V tom byl podporován i stoupenci Smithova učení považujícími volný mezinárodní obchod za možnost ke zvýšení národního bohatství. Paradoxně však ani klasická škola politické ekonomie nebyla v tomto ohledu zcela jednotná, neboť Thomas Malthus se postavil za zachování cel. Co ho vedlo k této odchylce od Smitha? Malthus byl při obhajobě obilných zákonů veden dvěma důvody, svou populační teorií a dále takzvanou „teorií podspotřeby,“ k jejíž stoupcům patřil.

Podívejme se nejprve na jeho argumentaci z pozice populační teorie. Zde Malthus opět vychází z myšlenky, že pro blahobyt širších vrstev je stěžejní množství produkovaných potravin. Pokud podle něj kupříkladu porovnáme určité množství průmyslové produkce s potravinami o stejné hodnotě, je zemědělská produkce pro situaci národa dlouhodobě přínosnější, a to z následujících důvodů. Předpokládejme, že manufaktura vyrobí určité množství zboží, které se následně podaří prodat. Jejím vlastníkovi z toho vznikne určitý zisk, který může investovat. Pořídí například další stroje nebo zvětší výrobní prostory, což zvýší produktivitu práce a poptávka po práci tak poroste. Výsledkem potom budou vyšší mzdy, které bude průmyslník svým zaměstnancům vyplácet. Zlepší se tím ale opravdu jejich situace? V Malthusově pohledu nikoliv. Zaměstnanci sice pobírají vyšší mzdy a mohou tedy poptávat více potravin, množství zemědělské produkce se ale nijak nezměnilo. Jediným výsledkem bude tedy růst cen potravin, jinými slovy pokles reálných mezd dělníků na původní úroveň. Chudší vrstva obyvatelstva si tak nijak nepomohla. Výsledek podle Malthuse ale může být dokonce ještě horší, protože vyšší nominální mzdy vedou zprvu část venkovského obyvatelstva ke stěhování do měst a hledání práce v manufakturách. Úbytek obyvatel venkova ale znamená menší množství obdělávané půdy a tedy pokles produkce potravin. Výsledkem potom bude, že si každý jednotlivý dělník může za svou mzdu koupit dokonce ještě méně potravy než na počátku.

Naopak se podívejme na situaci, kdy by vlastník půdy na svých pozemcích vyprodukoval určité množství obilí, které následně se ziskem prodá. Zisk pro něj představuje přírůstek kapitálu, který může následně využít pro kultivaci další půdy, dosud ležící ladem. To povede k růstu poptávky po práci v zemědělství a tedy ke zvýšení mezd v tomto odvětví. Tento růst bude ovšem v tomto případě doprovázen i růstem zemědělské produkce, růst mezd bude tedy tentokrát reálný. Množství potravin produkovaných v zemi je potom základním měřítkem národního bohatství, je tedy evidentní, že expanze zemědělství je pro situaci národa lepší než expanze průmyslu.

Z tohoto pohledu se tedy zdá jasné, proč Malthus obilné zákony obhajoval. Jejich zrušení by podle něj vedlo k expanzi průmyslu na úkor zemědělství, což by znamenalo stagnaci nebo dokonce pokles produkce potravin a tedy i zhoršení ekonomické situace obyvatelstva. Naopak jejich zachování mělo přinášet landlordům zisky, které mohou následně investovat do kultivace nových půd, což povede ke zvýšení množství potravin v zemi. Toto větší množství potravin potom umožní alespoň dočasné zlepšení postavení chudiny a růst populace. Druhým důvodem, kvůli kterému Malthus obilné zákony podporoval, byl potom jeho kladný postoj k teorii podspotřeby. Tuto teorii ještě rozebereme v následující podkapitole, na tomto místě si proto vysvětlíme pouze její aplikaci na zrušení obilných zákonů. Po liberalizaci dovozu obilí by následovalo zvýšení jeho nabídky na domácím trhu, které by vyústilo v pokles jeho ceny. Nižší ceny obilí a tedy nižší životní náklady dělnictva by průmyslníkům umožnily tlačit na snižování mezd, což by zároveň znamenalo zvýšení zisků průmyslového kapitálu. Vyšší zisky pak znamenají motivaci k investicím do tohoto odvětví a tyto investice mají kapacitotvorný účinek, to jest povedou v dalším období k navýšení průmyslové výroby. Tato rostoucí nabídka si ale podle teorie podspotřeby nevygeneruje dostatečnou poptávku a výsledkem bude chronická deprese z nadvýroby.

Malthus tak jinými slovy svým požadavkem na zachování obilných zákonů vyjadřoval svůj názor plynoucí z populační teorie a teorie podspotřeby, že existence vysokých rent

pozemkových vlastníků je pro společnost i ekonomiku vhodnější než existence vysokých zisků průmyslového kapitálu. Dovozní cla na obilí potom měla za úkol přispět k zachování toho stavu.

Teorie podspotřeby

Teorie podspotřeby, někdy též podle anglického originálu označovaná za „teorii nadvýroby,“ byla poměrně ojediněle zastávaným názorem vyskytujícím se mezi ekonomy na počátku 19. století. Vznikla jako přímá reakce na v té době probíhající strukturální změny v ekonomice, kdy rychlá expanze průmyslu na úkor zemědělství v řadě konzervativněji smýšlejících lidí vzbuzovala značné obavy z budoucího vývoje. Jedním z nich byl i Thomas Malthus.

Teorie podspotřeby vychází z následujících úvah. Roční národní produkt je kupován třemi různými společenskými vrstvami za jejich důchody – dělníky za jejich mzdy, landlordy za jejich renty a průmyslníky za jejich zisky. Pouze mzdy a renty jsou ovšem z většiny vydávány na spotřebu, naopak průmyslníci své zisky z větší části spoří a úspory investují. Investice mají kapacitotvorný účinek, protože zvyšují produkci v následujícím období.

A právě zde podle Malthuse nastává možný problém. Pokud zisky průmyslového kapitálu porostou rychleji než renty a mzdy, bude stále větší podíl důchodů vydán na investice místo na spotřebu. Výsledkem investic bude zvýšení produkce příštího období. Podle teorie podspotřeby ale bude tato produkce příliš velká a důchody landlordů a dělníků nebudou stačit k jejímu nakoupení. Jak k tomu podle Malthuse dojde? Teorie podspotřeby implicitně počítá s tím, že produkt příštího období, který se vlivem investic zvýší, bude nakupován za důchody současného období. Suma důchodů současného období je ovšem pouze tak velká, jako produkt současného období. A ten je nižší než produkt budoucího období právě o výsledky kapacitotvorného účinku investic. Výsledkem tedy bude, že v příštím období bude nabídka zboží vyšší než poptávka po něm. Nabídka si v tomto případě nevygeneruje ekvivalentní poptávku podle Sayova zákona trhů, což je dáno právě poměřováním produktu a důchodů z různých časových období. Tato situace se bude navíc neustále opakovat, protože důchody období n budou vždy sloužit k nákupu produktu v čase $n + 1$ a mezi těmito veličinami bude existovat trvalý nesoulad. Důsledkem rostoucího podílu zisků na domácím produktu tak bude chronická deprese z nadvýroby.

Jak je potom podle Malthuse možné se této hrozby vyvarovat? Je zřejmé, že v poměru k ziskům by se musely zvyšovat i ostatní druhy důchodů, tedy mzdy nebo renty. Možnosti zvyšování reálných mezd a tedy spotřeby dělníků však stojí v cestě populační teorie. Růst zisků tak musí být vyrovnán jedině růstem rent, tak aby jejich podíl na národním produktu zůstal ve stejném poměru. Malthus tak v tomto případě opět, jako už tolikrát předtím, vyzdvihuje důležitost zemědělství pro národní hospodářství.

Zákon klesajících výnosů

Podobně jako jeho současník David Ricardo, i Malthus ve svém díle zmiňuje zákon klesajících výnosů, jímž v pozdějších verzích své *Eseje o principu populace* podepřel platnost své populační teorie. Tato teorie totiž původně pouze vycházela z předem stanoveného předpokladu, že počet obyvatel roste rychleji než může růst zemědělská produkce, nijak ovšem neobjasňuje důvod jeho platnosti. Kritici populační teorie tak mohli právem namítat, že celý myšlenkový postup Malthusova modelu stojí na chybném předpokladu. Proč by totiž měla populace růst rychleji než množství potravin? Vždyť nově narozené děti poměrně brzo dorostou a potom se již mohou samy uživit obděláváním půdy. Jistě i ten nejméně zdatný člověk dokáže vypěstovat alespoň tolik obilí, aby uživil sám sebe. Proč tedy podle Malthuse nemůže růst produkce potravin stejným tempem jako počet obyvatel? Odpovědí je právě zákon klesajících výnosů v zemědělství.

Množství kvalitní půdy je totiž omezené přírodními podmínkami. Proto není možné, aby každý člověk po svém narození obdržel kus zemědělské půdy, který by mu v dospělosti stačil na zajištění obživy. Pokud se tedy chtějí další lidé uživit, musí kultivovat stále horší a horší půdu, jejíž úrodnost se rovněž zhoršuje. Konečně je jen otázka času, kdy populace vzroste natolik, že již buď nebude k dispozici žádná půda pro nově narozené, nebo bude natolik špatná, že nebude dostávat k jejich obživě. Přírodními podmínkami daná omezená rozloha použitelné zemědělské půdy je tak neměnným limitem pro zvyšování množství produkovaných potravin extenzivním růstem zemědělství.

Pokud tedy není možné zvyšovat donekonečna produkci potravin extenzivní cestou, proč nezvolit cestu intenzivního růstu? Je přece možné zvýšit intenzitu obdělávání půdy a tím dosáhnout vyšších výnosů. Ani tento postup však podle Malthuse náš problém trvale nevyřeší, a to právě díky klesajícím výnosům z kapitálu. Tuto skutečnost si můžeme vysvětlit na následujícím příkladě. Mějme určitou rozlohu půdy, na které je možno hospodařit, a neomezenou zásobu kapitálu. Kapitál si ztotožníme s ročním mzdovým fondem, vklad určitého množství kapitálu do výroby je tak představován vyplacením roční mzdy určitému množství dělníků. Předpokládejme kupříkladu, že roční mzda jednoho dělníka činí 10 liber. Najmeme tedy prvního dělníka na roční práci na půdě (tedy investujeme do půdy kapitál v hodnotě deseti liber) a při sklizni získáme úrodu o určité hodnotě, například 50 liber. Co když ale investujeme více kapitálu, tedy najmeme více pracovníků? Vytvoří každý z nich dodatečnou úrodu v hodnotě padesáti liber? V takovém případě by nepochybně produkce potravin mohla růst rychleji než množství populace. K roční výživě dělníka totiž stačí množství potravin v hodnotě 10 liber, zatímco svou práci vytvořil potraviny o pětinasobné hodnotě. Bohužel, tento poměr není konstantní, nýbrž se kvůli zákonu klesajících výnosů při najímání dalších dělníků snižuje. Investujeme-li kupříkladu dalších 10 liber, tzn. najmeme dalšího pracovníka, jeho roční práce na našem kusu půdy již nebude mít takový efekt. Kvalita obdělání půdy se s další pracovní silou jistě zvýší, ale efekt už zřejmě nebude tak pronikavý jako v případě prvního dělníka. Řekněme tedy, že druhý dělník vytvoří za rok úrodu ve výši pouhých 40 liber a že tento trend pokračuje dál. Investice dalších deseti liber tak přinese úrodu v hodnotě 30 liber, potom 20 a nakonec deseti liber. A zde již vidíme, proč produkce potravin roste pomaleji než populace. Pátý dělník, zaměstnaný na našem pozemku, už totiž vypěstuje pouze tolik potravin, aby nasýtil sám sebe. Mohli bychom sice investovat dalších deset liber, tedy zaměstnat dalšího pracovníka, výsledek jeho práce by už ovšem nestačil ani k jeho obživě. Vidíme tedy, že i růst produkce potravin prostřednictvím intenzifikace zemědělské výroby má své jasné limity.

Zákonem klesajících výnosů tedy Malthus vysvětlil, proč není dlouhodobě možné, aby se produkované množství potravin zvyšovalo rychleji než počet obyvatelstva. Růst zemědělské výroby je totiž v extenzivní formě limitován přírodními podmínkami a ve formě intenzivní klesajícími výnosy, zatímco plodnost obyvatelstva žádné limity nemá a populace tak může růst geometrickou řadou nekonečně dlouho.

Z výše patrného vysvětlení je zřejmé, že Malthus při argumentaci zákonem klesajících výnosů neuvažoval možnost změny produktivity kapitálu v zemědělství vlivem technického pokroku. Je to dáno zřejmě skutečností, že na počátku 19. století se ještě inovace v zemědělské výrobě prakticky neprosazovaly, používání strojů a následný strmý nárůst hektarové výnosnosti půdy se začal naplno projevovat až v polovině století (Sirůček a kol. 2007), tedy po Malthusově smrti. Byl to ostatně právě tento technický pokrok, který odsoudil jeho populační teorii k neplatnosti. Je ovšem vcelku přirozené, že v období počátku průmyslové revoluce žijící Malthus tento vývoj nedokázal správně předvídat.

Teorie pozemkové renty

Thomas Malthus je také, společně s Davidem Ricardem a Edwardem Westem, považován za tvůrce teorie pozemkové renty. Příčiny její existence viděl ve dvou skutečnostech.

První příčina je dle Malthuse velmi jednoduchá. Jak je již ukázáno výše na příkladu fungování zákona klesajících výnosů, půda obdělávaná zemědělskými dělníky může plodit více obilí, než kolik je třeba k jejich obživě. Přebytkovou produkci potom získává vlastník půdy, jako jakýsi „*dar štědré přírody, který mu padá do klína*“ (Holman a kol. 2005, s. 67).

Druhou příčinou existence renty můžeme najít v rozdílné kvalitě půdy. Při růstu populace je vždy nejprve obdělávána nejúrodnější půda, které je však jenom omezené množství. Neustálý růst poptávky po potravinách způsobený rostoucím počtem obyvatel ale postupně povede ke zvyšování jejich ceny, což znamená, že se vyplácí obdělávat stále méně úrodné pozemky. A zde právě vidíme podstatu renty. Kultivace stále horších pozemků pokračuje až do chvíle, kdy se náklady na produkci určitého množství potravin na nejhorším obdělávaném pozemku budou právě rovnat jejich ceně. Jinými slovy si tak poslední dělník na nejméně kvalitním obdělávaném kusu půdy právě vydělá na svoji obživu. Z toho zároveň vyplývá, že výnosy z dříve obdělávaných kvalitnějších půd jsou nyní vlivem růstu ceny vyšší než náklady na jejich obdělávání. Všechny dříve obdělané půdy tak začínají přinášet svým vlastníkům rentu. To je tedy druhý důvod, kterým Malthus vysvětlil vznik renty. Ricardo však později tento Malthusův názor zkorigoval, neboť si uvědomil, že příčinou existence diferenční renty je pouze a jen tento druhý důvod. (Holman, 2005)

Závěr

Thomase Roberta Malthuse můžeme nepochybně považovat za jednoho z nejvýznamnějších představitelů klasické školy politické ekonomie. Svým dílem přispěl k poznání zákona klesajících výnosů a k pochopení fungování pozemkové renty, do dějin se ovšem nejvíce zapsal svou populační teorií, z které vyvozoval chmurný obraz neutěšené budoucnosti, v níž se nikdy nepodaří vymýtit bídu mezi dělnickou vrstvou. V této pesimistické vizi ho pak ještě utvrzovala jeho důvěra v teorii podspotřeby.

Jakkoliv je jeho dílo méně významné než spisy jeho současníka Davida Ricarda a přestože se jeho předpovědi budoucího vývoje nesplnily, jedná se rozhodně o zajímavou ilustraci myšlení ekonomů na přelomu 18. a 19. století, v době kdy průmyslová revoluce překotně měnila tvář ekonomiky i společnosti.

Použitá literatura:

Holman, R. a kol. (2005): *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vydání. C. H. Beck, Praha, 2005.

Malthus, T. R. (1798): *Esej o principu populace*. „Zvláštní vydání,“ Brno, 2002.

Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj – současnost – výhledy)*. Melandrium, Slaný, 2007.

Wikipedia, The Free Encyclopedia [online]. San Diego: Wikipedia, The Free Encyclopedia. Posl. úpravy 4.3.2010 [cit. 2010-03-04]. URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Malthus>

4. 3. 2010

Martin Polívka

3. ročník, K07593